

TÛSÎ'NİN EMÂLÎ ADLI ESERİNDE ÂYETLER VE KULLANIM AMAÇLARI

Seyfullah EFE*
Hüseyin TOPAL**

ÖZ

Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî (öl. 460/1067), İmâmiyye'nin dört temel hadis kitabı *Kütüb-i Erba'a*'dan ikisi olan *el-İstîbsâr* ve *et-Tebzîb* eserlerinin yazarı, çok yönlü bir müelliftir. O, belli bir konu hakkında yapılan ilmî meclislerin yazdırılması ile ortaya çıkan Emâlî/Mecâlis literatüründe de eser vermiştir. Emâlî türü eserler, genelde hadis alanında olmakla birlikte fıkıh, kelâm, Arap dili ve belâğatı sahalarında da telif edilmişlerdir. Çalışmamıza konu olan Tûsî'nin *Emâlî*'si ise hadis alanında yazdırılmış bir eserdir. Tûsî, meşhur tefsiri *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ın dışında *Emâlî* adlı eserinde de âyetleri ve yorumlarını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bağdat'ta nisbeten huzur ve güven ortamında yazılmış olan *Tibyân* tefsiri ile, Necef'e zorunlu göçten sonra yazdırılan bu eserde, âyetlerin kullanımı ve yorumlanmasında mezhebî bakış açısının ön plana çıktığı bir üslup hâkimdir. Onun bu eseri, Hz. Ali'nin kabrinin bulunduğu Necef'te toplanmış Şîî-İmâmî topluluğunu motive etme, bir arada tutma, onlara önderlik etme gayesiyle Şeyhu't-tâife ünvanlı Tûsî tarafından düzenlenen meclislerde ortaya çıkmıştır. Bu çalışmamızda, söz konusu eserde âyetleri kullanım amaçları ve yorumlama üslûbu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tûsî, Emâlî, Âyet, Şîa, Rivâyet.

* Dr. Öğr. Üy. Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. Asst. Prof. Dr. Seyfullah EFE, Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Exegesis, İzmir/Turkey seyfullah.efe@deu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0296-0104>.

** Öğr. Gör. Dr. Hüseyin Topal, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. Lect. Dr. Hüseyin Topal, Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Exegesis, İzmir/Turkey huseyin.topal@deu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6455-7313>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 28/03/2020

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 18/04/2020

VERSES AND THEIR PURPOSES OF USE IN AL-TOOSI'S AL-AMALI
ABSTRACT

As the author of *al-İstibşâr* and *al-Tabẓīb* of which are two hadith collections of *Kutub al-Arba'a*, the İmamiyyah's essential four books on hadith, Abu Ca'far Muḥammad b. al-Ḥasan b. Ali al- Ṭūsī (d. 460/1067) is a versatile author. He has contributed to the literature of Amālī/Majālis. Amālī/Majālis literature is composed of dictations of scholarly meetings on a specific subject, which is usually focused on the field of hadith, fiqh, kalam and Arabic language and rhetoric. Ṭūsī's Amālī is a part of this literature on the hadith field. In his Amālī, Ṭūsī has intently used ayats (verses) and commentaries as he has done in his famous Tafsīr al-Quran. Compared to his tafsīr which was penned in liberal environment of Baghdad, it is noticed that sectarian view was dominant on the use of ayats and their commentaries in Amālī which was dictated in Najaf after obligated migration. His Amālī has been produced in scholarly meetings held by Ṭūsī, known as Sheikh al-Taifa, in order to motivate, unite and lead the members of Shia-İmamiyya union gathered at the tomb of Hz. 'Ali. This paper evaluates the purpose of using ayats and the form of commentary in Amālī.

Keywords: Tafsir, Ṭusi, Amali, Verse, Shia, Riwayah.

Giriş

Bu makalede, İmâmiyye Şîasının önde gelen şahsiyetlerinden Ebû Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Ṭûsî'nin, (385-460) yazdığı hadis emâlisinde yer verdiği âyetlerin kullanımını üzerinde durulacaktır. Ṭûsî, bu eserinde hadisler üzerine bina ettiği konuşmalarında ve rivâyetlerinde, çeşitli sebeplere matuf olarak iki yüz seksen dokuz âyeti kullanmıştır. O, bazen âyetin tamamını, bazen bir bölümünü, bazen de birkaç âyeti bir arada ele alabilmektedir.

Emâlî imlâ (veya ümliye) kelimesinin çoğuludur.¹ Sözlükte yazdırmak anlamına gelmektedir.² “Muhaddisler, müfessirler, fakihler,

¹ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-ẓunun an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 1/160.

² Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidi Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi & İbrahim es-Samerrai (Daru Mektebetü'l-Hilal, y.y.), 8/344; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzi Münir Ba'lebekî (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), 2/988; Ebû Nasr

Arap dili ve edebiyatı âlimleriyle diğer bazı âlimler, rivâyetiyle meşgul oldukları bilgileri talebelerine çok defa ezberlerinden³, bazen de kitaplarından kendilerine kadar gelen senedleriyle birlikte yazdırmışlardır. Hadis kitapları müsnedlerde râvî adlarına, sünen ve câmi⁴ türü eserlerde konularına göre tasnif edildiği halde, Emâlîlerde genellikle böyle bir sıra gözetilmemiş, hocanın hadis imlâ ettiği sırada yazdırdığı hadislerin kaydedilmesiyle Emâlîler meydana gelmiştir.

2./7. yüzyıldan 10./16. yüzyıla kadar çeşitli ilimlerde birçok Emâlî telif edilmiştir. Muhaddislerden sonra en çok Emâlî yazdıranların Arap dili ve edebiyatı, özellikle de lügat âlimleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu âlimler eserlerinde lügat ve nahiv konularını esas almakla beraber imlâ esnasında belli bir konuya bağlı kalmamışlar, âyet ve hadislerin tefsirine, tanınmış Arap hakîm, hatib ve şâirlerinin hikmetli söz ve şiirlerine, latîfe ve nüktelere de yer vermişlerdir. Ayrıca öğrencilerin çeşitli sorularını cevaplandırmaları, yazdırdıkları hususları şerh etmeleri bu meclislerin câzibesini daha da arttırmıştır.⁴

Tûsî'nin *Emâlî*'si hadis alanındadır. Tûsî, '*Mecâlis*' olarak da isimlendirilen⁵ bu eseri düzenli olarak pek çok farklı ortamda yazdırmıştır. Arapça olarak kaleme alınan bu eser ilk olarak hicrî 1313 yılında Tahran'da basılmıştır.⁶

Bu kitap, Tûsî'nin hayatının son döneminde yazdırdığı bir eserdir. Yazımının Bağdat'ta başladığını ileri sürenler⁷ olduğu gibi, 455 yılı Zilhicce

İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhab tacî'l-luga ve sıhabi'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Beyrut: Daru'l-İlm, 1987), 6/2497; Kelime ve türevlerinin sözlük anlamı hakkında geniş bilgi için bk. Üzeyir Tuna, *İzzüddin b. Abdisselâm es-Sülemî (ö. 660/1262) ve "el-Emâlî'l-Kur'ânîyye" Adlı Eserinin Edisyon Kritisî* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016), 2-29.

³ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zevânün*, 1/160.

⁴ M. Yaşar Kandemir, "Emâlî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/emali> (12.09.2019).

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî et-Tûsî, *el-Fibrîst* (Kum: Kitabhane-i Muhakkık Tabatabaî, 1420), 451.

⁶ Muhammed Muhsin Tahrani Aga Büzürg-i et-Tahrani, *eż-Zeria ila tasani'î's-Şia* (Kum: İsmailîyan, 1408), 3/307-310.

⁷ Aliyye Rezadad & Seyyid Kazım Tabatabaî, "Kâhşumârî-i Âsâr-ı Şeyh Tûsî", *Miütalâât-ı İslâmî* 80/2 (1386): 67.

ayının dokuzunda Necef'te başlayarak, 458 yılında yine aynı yerde sona erdiğini söyleyenler de vardır.⁸ İki bölümden oluşur. Birinci bölüm Tûsî'nin kendisinin hadis rivâyetinde bulunduğu hocalarını zikrettiği on sekiz meclisten oluşan bir bölümdür. Müellif, bu bölümün sonunda “On sekiz meclisten oluşan *Emâlî* kitabı tamamlandı” ifadesini kullanmaktadır.⁹

Bu bölümü Tûsî'nin bizzat kendisinin yazdığını açıkça görülmektedir. Başlangıcında Tûsî şöyle der: “Bana Abdullah b. Muhammed b. Nu'mân yazdırdı. O da Ebu't-Tayyib Hüseyin b. Ali b. Muhammed et-Temmâr'dan rivâyet etti ki ...” Müellif, on sekiz meclisten oluşan bu bölümün yazılış tarihi hakkında bilgi vermemiştir.¹⁰ Bununla birlikte birinci meclisin sekizinci rivâyetinde Tûsî, Şeyh Müfid'den naklettiği rivâyeti alış tarihini açıkça ifade etmiştir ki, bu da 409 yılının Ramazan ayıdır.¹¹ Bu meclisleri, şeyhin vefatından sonra oğlu Ebû Ali, Necef'te 509 yılında öğrencilerine tekrar yazdırmıştır.¹²

İkinci bölüm, on dokuzuncu meclisten başlayıp kırk altıncı mecliste sona ermektedir.¹³ Bu kısım şeyhin kendi imlâsı ve oğlunun rivâyetiyle olması sebebiyle *Emâlî İbnü's-Şeyh* olarak adlandırılır. Bu *Emâlî*'de Ebû Ali, her dersin başına “el-Meclisü...” diye başlamış ve sonra da bunlar “Mecâlis” olarak zikredilmiştir.¹⁴

Şeyhin *Emâlî*'sinde 1537 hadis vardır. Bunların yaklaşık %60'ı Hz. Ali'nin faziletlerini anlatan hadislerdir. Diğerleri ise Hz. Peygamber'in

⁸ Kerem Siyâveşi-Cevad Muhammedî, “Emalî nevisi der tarh-ı hadis-i Şîa”, *Fasılname-i İlmî-Pejûbeşî Şîa Şînasî* 13/1 (2015): 221; Ancak Mecîd Mearif, bu meclislerin 455 yılı Rebiulevvel ayından 458 yılı Safer ayı aralığında yazıldığını belirtir. Mecîd Me'arif & Murtaza Kasimî Hamid, “Şeyh Tûsî ve Kitabu'l-Emâlî”, *Minbac* 6/Sonbahar-Kış (1389): 10.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali et-Tûsî, *el-Emâlî*, thk. Müessesetü'l-Ba'se (Daru's-Sekâfe, y.y.), 524.

¹⁰ Tûsî, *el-Emâlî*, 1-524.

¹¹ Tûsî, *el-Emâlî*, 7.

¹² Muhammedî, “Emalî nevisi”, 221.

¹³ Tûsî, *el-Emâlî*, 525-737; Muhammedî, “Emalî nevisi”, 221.

¹⁴ Muhammedî, “Emalî nevisi”, 222.

sîreti, Hz. Fatıma, İmamlar, Asr-ı saadetteki bazı şahsiyetler, ahlak içerikli hadisler, fıkıh, kelam ve tefsir rivâyetlerinden oluşur.¹⁵

Meclislerin tamamı Cuma günleri¹⁶ icra edilmiş olup sadece son meclis olan kırk altıncısı 458 yılının terviye günü yapılmıştır.¹⁷

Müellifin rivâyette bulunduğu kaynakların başında İmamlar gelmekle birlikte, aralarında İbn Mes'ûd,¹⁸ Ebû Sa'îd el-Hudrî,¹⁹ Câbir b. Abdullah,²⁰ İbn Abbas,²¹ Enes b. Malik,²² Ebû Mûsâ el-Eş'arî,²³ Huzeyfe el-Yemân,²⁴ Ümmü Seleme²⁵ gibi pek çok sahâbeden de nakillerde bulunmuş, Hz. Aişe'ye de yirmi yerde atıf yapmıştır.²⁶

Ebû Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, 385/995 yılında, bugün İran'ın sınırları içerisinde kalan Tûs şehrinde doğmuştur.²⁷ Çocukluğu ve gençlik dönemi hakkında pek fazla bilgi bulunmayan²⁸ Tûsî, yirmi üç yaşına kadar Tûs şehrinde yaşamış ardından hicrî 408 yılında

¹⁵ Muhammedî, "Emâlî nevisî", 222; Mecîd Me'arif & Murtaza Kasımî Hamid, "Kitabu'l-Emâlî", 12.

¹⁶ Tûsî, *el-Emâlî*, 543,561.

¹⁷ Tûsî, *el-Emâlî*, 735.

¹⁸ Tûsî, *el-Emâlî*, 207,268.

¹⁹ Tûsî, *el-Emâlî*, 248.

²⁰ Tûsî, *el-Emâlî*, 119,491.

²¹ Tûsî, *el-Emâlî*, 253,446.

²² Tûsî, *el-Emâlî*, 314,447.

²³ Tûsî, *el-Emâlî*, 720.

²⁴ Tûsî, *el-Emâlî*, 615,617.

²⁵ Tûsî, *el-Emâlî*, 263,368.

²⁶ Tûsî, *el-Emâlî*, 400,490,602.

²⁷ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali en-Necaşî el-Esedi el-Kufî, *Ricalü'n-Necaşî* (Beirut: Şirketü'l-İlmiyyi li'l-Matbu'at, 2010), 385; Şeyh Yusuf Bahranî, *Lü'lüetu'l-Bahreyn fi'l-icazat ve teracimi ehli'l-badis* (Necf, 1966); Mustafa Öz, "Ebû Cafer et-Tûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/433; Rıza Kurtuluş, "Tûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/431-432.

²⁸ Abdülkadir Karahan, "Tûsî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, 1988), 12/2/130.

Bağdat'a gitmiştir.²⁹ Yaklaşık kırk yıl burada yaşayan, Şeyhu't-Taife veya kısaca Şeyh lakabıyla meşhûr olan³⁰ Tûsî, Necef'e hicret etmiş ve hicrî 460³¹ yılında burada vefat etmiştir.³² Tûsî'nin yaşadığı dönem, Abbâsî döneminin zayıfladığı ve merkezî otoriteyi kaybettiği bir dönemdir.³³ Bağdat ve civarında Büveyhîlerin hâkim konumda olduğu bu zaman diliminde halifelik sembolik bir değer ifade etmekteydi.³⁴ Büveyhîler döneminde Şiîler akidelerini serbestçe yayma ve yazma imkânı elde etmişlerdir.³⁵ Tûsî de böyle bir dönemin sosyal, kültürel ve siyasî şartlarında yaşamış ve eserlerini kaleme almıştır. Aynı zamanda o, Şerif Murtaza'nın (öl. 436/1044) vefatından sonra, İmamîyye'nin dînî liderliğine getirilmiştir.³⁶

1. el-Emâlî'de Âyetlerin Kullanım Amaçları

Hacimli tefsiri *et-Tibyan* ile bu alandaki rüştünü ortaya koyan Tûsî, hadis alanında yazdırdığı *Emâlî* adlı eserinde de âyetlerden yararlanmışır. Rivâyetle âyet arasında bağ kuran müellif, büyük ölçüde de mezhebî görüşüne uygun bir şekilde, çeşitli şekil ve belli hedefler doğrultusunda âyetleri kullanmıştır. Kırk altı meclis ve bin beş yüz otuz yedi rivâyetten

²⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, thk. Ali Ahmed Nasîh & İbadullah Tahrani (Kum: Müessesetü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1990), 358; Öz, "Ebû Cafer et-Tûsî", 41/433; Hodayyar Cafer, *eş-Şeyh et-Tûsî müfessiren* (Kum: Mektebetü'l-İlmi'l-İslami, 1958), 13.

³⁰ Halil İbrahim Bulut, *Şîa'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 109.

³¹ Vefat tarihi ile ilgili tartışmalar için bk. Hüseyin Topal, *Tûsî ve Kur'an İlimlerine Yaklaşım* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2018), 18-19.

³² Abdullah es-Seyyid Hasan es-Seyyid Haşim el-Musevî, *Fadlî'l-ilm ve'l-alim* (Beirut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1990), 159; Waheed Akhtar, *The Early İmamîyyah Shi'ite Thinkers* (New Delhi: Ashish Publishing House, 1988), 206; Mustafa Öz, "Tûsî, Ebû Ca'fer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/434.

³³ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih* (Beirut, 1979), 8/323-324.

³⁴ Bulut, *Şîa'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 15.

³⁵ Mehmet Azimli, "Sünnî Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şiî Hanedan: Büveyhîler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 31; Muharrem Akoğlu, "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname*, 17 (y.y.): 136.

³⁶ Esed Haydar, *el-İmam es-Sadık ve'l-mezahibu'l-erba'a* (Meşhed, 1985), 2/317.

müteşekkil bu *Emâlî*'sinde müellif, âyet kullandığı iki yüz üç rivâyete kırk bir farklı mecliste yer vermiş, beş mecliste de hiç âyet zikretmemiştir.

Müellif, âyetlerin bir bölümünü ya da tamamını kullandığı gibi bir den çok âyeti bir arada kullanabilmektedir. O, âyetlere konuşmasını destekleme, sebep-i nüzûl bilgisi verme, âyeti tefsir etme, mezhebî görüşünü destekleme vb. amaçlarla yer vermektedir. *Emâlî*'de yer alan bu âyetler, kullanım alanları dikkate alınarak başlıklar halinde incelenecektir.

1.1. Konuşmada Âyet Kullanma

Yazılı metinlerde ya da sözlü anlatımlarda konuyu destekleme, konuya delil getirme, muhatabı ikna etme vb. sebeplerle âyet, hadis, şiir, kelâm-ı kibâr gibi aslî veya yardımcı unsurlar kullanmak geçmişten günümüze uygulana gelen bir yöntemdir. Müellif, sözlü anlatıma dayalı bir üslûbun hâkim olduğu *Emâlî*'sinde de bu yöntemden yararlanmış, tespit ettiğimize göre seksen yedi âyeti söz konusu amaca uygun olarak kullanmıştır. Çoğunlukla tek âyet zikreden müellif bazen aynı hedefe yönelik birkaç âyete yer vermekte; kimi zaman da aynı âyeti birkaç farklı rivâyette kullanmıştır.

Bedir Savaşı sonrası esirlerin durumu hakkında yapılan tartışmaları anlatan Tûsî, İbn Mesûd'dan naklettiği rivâyette dört âyeti peş peşe sıralamıştır. Buradaki anlatıma göre, Hz. Peygamber'in (sav) ashaba(ra), esirlere yapılacak muameleyi sorması üzerine Ömer b. Hattab, Ebû Bekir, Abdullah b. Revâha ve Abbâs b. Abdülmuttalib birbiriyle çelişen çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdi. Sonrasında ashabdan kimisi Ebû Bekir'in görüşünü, kimisi de Ömer'in görüşünü benimserken, Hz. Peygamber ayağa kalkarak söze girdi ve şöyle dedi: "Ey İnsanlar! Şu iki adamın görüşleri hakkındaki ihtilafınız nedendir? O ikisi, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ gibi kendilerinden önceki kardeşlerine benzerler. Nitekim Nûh, "Rabbim! Yeryüzünde hiçbir kâfiri bırakma!" (Nûh 71/26), İbrahim, "Kim bana uyarsa o bendendir, kim de bana isyan ederse muhakkak ki sen günahları örten ve merhamet sahibisin" (İbrâhîm 14/36), Mûsâ, "Rabbimiz! Onların mallarını mahvet, kalplerine darlık ver. Belli ki onlar açıklı azabı görmedikçe iman etmezler." (Yûnus 10/88), ve İsâ da, "Şâyet onlara azâp edersen, şüphesiz ki onlar senin kullarıdır. Onları bağışlarsan ki, muhakkak sen azîzsün, hakîmsin" (Mâide 5/118) demişti. Ey İnsanlar! Siz fakir ve ihtiyaç sahibisiniz. Esirlerin sizden kurtulması ya fidye vermeleri ya da boyunlarının vurulması ile mümkündür", dedi. Bunun üzerine İbn Mesûd "Ey Allah'ın Resulü! Süheyl

b. Beyzâ'yı³⁷ muaf tutun. Zira ben Mekke'de iken onun İslâma sempati duyduğunu işitmişim", dedi. Hz. Peygamber ona cevap vermedi ve Süheyl'i de serbest bırakmadı. İbn Mesûd, bunun üzerine endişeli bir şekilde Hz. Peygamber'in huzuruna geldi ve onun dilinden sadece "Süheyl b. Beyzâ hariç" sözlerini işitince büyük bir sevinç yaşadığını ifade etti.³⁸

Müellif, *Tibyân* adlı tefsirinde, yukarıda geçen âyetlerle ilgili açıklamalarında bu olaya hiç değinmemiştir. Ayrıca hadisle ilgili temel kaynaklar olan eserleri dahil olmak üzere, *Emâlî* hariç hiçbir eserinde bu rivâyete yer vermemiştir. Ancak söz konusu rivâyet Sünnî hadis kaynaklarında yer almaktadır.³⁹

Bu başlık altında verilebilecek bir başka örnek ise yine birkaç âyete yer verdiği Amr b. Sa'îd b. Hilâl'in, Cafer Sâdık'tan yaptığı rivâyettir. Buna göre Amr, Cafer Sâdık'a gelerek kendisine nasihatte bulunmasını istedi. Bunun üzerine Cafer Sâdık şu tavsiyelerde bulundu:

"Sana Allah'tan sakınmanı, vera' sahibi ve ictihad üzere olmanı tavsiye ederim. Bil ki, içinde takva bulunmayan ictihad yarar sağlamaz. Daima senden daha aşağı konumda olanlara bak, senden üsttekilere bakma. Allah, Peygamber'ine Kur'ân'da "Onların malları da çocukları da seni imrendirmesin" (et-Tevbe 9/55) ve "Onlardan bir kısmına, dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz mallara gözlerini dikme" (Tâhâ 20/131) diyor. Eğer nefsin seninle mücadeleye girerse bilesin ki, Peygamber'in azığı arpa, tatlısı hurma, yakıtı hurma yaprağıdır. Başına bir musibet geldiğinde Peygamber'in başına gelenleri hatırla. Hiçbir insan onun kadar musibete maruz kalmamıştır ve kalmayacaktır".⁴⁰

³⁷ Habeşistana hicret eden ilk müslümanlardandır. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Daru'l-fikr, 1978), 226.

³⁸ Tûsî, *el-Emâlî*, 268.

³⁹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe, *Müsnedu İbn Ebî Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-'Azazi, Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Daru'l-Vatan, 1997), 1/246; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir & Muhammed Fuâd Abdulbakî (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1975), "Tefsiru'l-Kur'ân", 9.

⁴⁰ Tûsî, *el-Emâlî*, 681.

Aktardığımız bu örnekte de müellif, tefsirinde bu bilgilere yer vermemekle birlikte Şîî hadis kaynaklarında bu rivâyet nakledilmektedir.⁴¹

Fudayl b. Yesâr'ın aktardığına göre Muhammed Bâkır, “Kime dua nimeti verilirse Allah'ın icabetinden mahrum kalmaz. Kime de şükür nimeti verilirse kendisine verilen nimetler artar” demiş ve ardından “*Hani Rabbiniş size Eğer şükrederseniz size olan nimetimi artırırım...’ demişti*” (İbrâhîm 14/7) âyetini okumuştur.⁴² Bu rivâyet müellifin diğer eserlerinde yer almamaktadır. *Emâlî* dışındaki Şîî hadis kaynaklarında sözü söyleyen olarak Cafer Sâdık, râvî de Muâviye b. Vehb olarak geçmektedir. Metin içerik yönüyle aynı olmakla birlikte farklı lafızlarla nakledilmektedir.⁴³

1.2. Âyet Tefsiri Yapma

Tûsî, *Emâlî*’sinde kırk bir âyetin işlendiği kırk beş rivâyette daha çok kelime ya da kelime gruplarını açıklamak için âyet tefsirine yönelmiştir. Bu rivâyetlerde, genelde takındığı mezhebî görüşleri savunma üslûbunu kullanmamış, Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer alan, görece mutedil bir dile başvurmuştur.

Tûsî, otuz dokuzuncu meclisin on dokuzuncu rivâyetinde Cafer Sâdık’a malının zekâtını vermeyenin durumu sorulunca, “Kıyâmet günü, zekât vermeyen kişinin boynuna zehirli bir yılan dolanır ve beynini kemirir. Allah'ın “*Cimrilik edip sarıldıkları şeyler kıyamet günü boyunlarına asılacaktır*” (Âl-i İmrân 3/180) sözü bunu açıklamaktadır”, diyerek cevap vermiştir.⁴⁴

⁴¹ Sikatü'l-İslâm Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak el-Küleyni, *el-Kafi*, thk. Ali Ekber Gaffârî, 4. Baskı (Tahran: Daru'l-Kütübî'l-İslamiyye, 1407), 2/137-138; Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgari Hür el-Amilî, *Tafsîlu vesaili's-Şia ila tabsili mesaili's-seria*, Komisyon (Kum: Müessese-i Al-i Beyt, 1409), 21/530.

⁴² Tûsî, *el-Emâlî*, 452.

⁴³ Küleyni, *el-Kafi*, 2/65.

⁴⁴ Tûsî, *el-Emâlî*, 694.

Müellifin yer verdiği bu rivâyet hem Sünnî⁴⁵ hem de Şîî⁴⁶ hadis kaynaklarında yer almaktadır. Ayrıca bu nakil, farklı râvî ve lafızlarla Sünnî tefsirlerde⁴⁷ de kullanılmaktadır.

Muhammed Bâkır; Abdullah İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah el-Ensârî Bedir ve Uhud Savaşlarına ve Rıdvan Beyatı'na katılan⁴⁸ ve Hz. Ali'yi samimi olarak seven kişilerden olduğunu söyledikten sonra şu bilgiyi aktarır:

“Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Abdurrahman ve Bedir'e katılmış muhacirlerden Abdullah b. Ümmi 'Abd ve ensardan Übey b. Ka'b gibi kârîlerin de bulunduğu bir grup meşicde iken, Abdullah b. Ümmi 'Abd, Lokmân Sûresi'nin ilk yirmi âyetini, Übey ise İbrahim Sûresi'nin ilk beş âyetini okudu. Hz. Peygamber bu âyetlerde geçen eyyamullah/أيام الله ifadesini nimetler, belâlar ve ibret alınacak cezalar olarak açıkladı.”⁴⁹

Burada müellif âyet tefsirini Hz. Peygamber'den rivâyetle yapmış, ayrıca tefsirinde de bu anlamlara ilaveten sevab ve azab manasını da vermiştir.⁵⁰ Ancak rivâyetin kaynağı olarak zikrettiği Muhammed Bâkır'dan tarihî verilerle çelişen bilgiler aktarması da düşündürücüdür. Bu hususta söylenmesi gereken, bu iki sahabînin Hz. Ali aleyhine bir söz ya da fülle ilişkileri olmamasından ötürü kaynak olarak kendilerinden yararlanılmış olmasıdır. Mezhebî açıdan hem Sünnîlerin hem de Şîîlerin ortak kaynak

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sabîbü'l-Buhârî*, thk. Zühreir b. Nâsır en-Nâsır (Dımaşk: Daru Tavkî'n-Necât, 1422), “Zekat”, 3; Tirmizî, *Sünen*, “Tefsir”, 4.

⁴⁶ Küleyni, *el-Kaîfî*, 3:502; Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh Şeyh Saduk, *Men la yahdurühü'l-fakih*, 2. Baskı (Kum: Defter-i İntişarat-ı İslami, 1413), 2/10.

⁴⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberi, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Daru Hecr, 2001), 6/273.

⁴⁸ Söz konusu dönemde küçük yaşta olan bu iki sahabînin adları Bedir'e katılanlar arasında yer almamaktadır. Bilgi için bk. İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 37-39.

⁴⁹ Tûsî, *el-Emâlî*, 491.

⁵⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. ve tsh. Ahmed Habîb Kasîr el-Amilî (Kum: Süleymanzade Matbaası, 1388), 6/274; 9/252.

olarak kullandığı bu gibi sahabîler, İmamiyye mezhebinin kaynaklarında aynı zaman da samimi Şiî olarak da kabul edilmektedirler.⁵¹

Hız. Ali, bir adamın “Ey Allahım! Fitneden sana sığınırım” diyerek dua ettiğini görünce ona “Malından ve çocuklarından Allah’a sığındığını görüyorum. Oysa Allah *Mallarımız ve çocuklarımız sadece birer imtihan vesilesidir*’ (et-Teğâbun 64/15) buyuruyor. Senin ‘Fitneye sevk eden şeylerden sana sığınırım’ diyerek dua etmen daha uygundur” dedi.⁵²

Bu rivâyet, Tûsî'nin *Emâlî*’si ve ondan alıntı yapan diğer bazı Şiî kaynaklar⁵³ haricinde yer almamaktadır.

1.3. Mezhebî Görüşe Göre Yorumlama

Bağdat’tan Necefe giden İmâmiyye’nin “Şeyhu’t-Taife”si Tûsî, burada tamamen mezhebî görüşleri doğrultusunda oluşturmaya çalıştığı medresenin⁵⁴ devamını sağlamak, müntesiplerini teşvik etmek ve mezhebini yüceltmek vb. amaçlarla yazdırdığı bu eserde bu doğrultuda pek çok rivâyete yer vermiştir. Bu durum vereceğimiz örneklerle vuzûha kavuşacaktır.

Mesela “*Göklerde ve yerde bulunanlar isteyerek veya istemeyerek O’na teslim olmuşlardır*” (Âl-i İmrân 3/83) âyeti hakkında İbn Abbâs’tan;

“Semada melekler yeryüzünde müminler Allah’a isteyerek teslim olmuşlardır. Her ümmetin bir öncüsü vardır. Bu ümmetin, teslimiyet yönüyle ilki ve önde geleni Ali b. Ebi Tâlib’dir. Münafıklar ise kerhen teslim/İslam olmuşlardır. Ali b. Ebi Tâlib, Peygamber’in vefatından sonra müşriklerle, sonra da münafıklarla ve kerhen Müslüman olanlarla ilk savaşıdır” sözünü nakletmiştir.⁵⁵

⁵¹ Aslan Habibov, “İlk dönem Şiî tefsirinin kaynakları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010): 206.

⁵² Tûsî, *el-Emâlî*, 580.

⁵³ Hür el-Amili, *Vesaili’ş-Şia*, 7/137; Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el- Meclîsî, *Biharü’l-envar* (Beyrut: Müessesetü’t-Tab’ ve’n-Neşr, 1410), 90/325.

⁵⁴ Topal, *Tûsî*, 15.

⁵⁵ Tûsî, *el-Emâlî*, 503.

Müellif, tefsirinde İbn Abbas'tan bu âyetle ilgili naklettiği altı farklı görüş içerisinde yukarıdaki yoruma yer vermemiştir.⁵⁶ Sünnî ve Şîî kaynaklarda da bu yorumlara rastlanmamakla birlikte, âyetin Hz. Ali hakkında nazil olduğuna dair bilgiler ilk dönem ahbârî müfessirlerinden ‘Ayyâşî’nin (ö. 320/932) tefsirinde yer almaktadır.⁵⁷

Enes b. Mâlik’ten naklettiği bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber, “*Sana has nafîle bir ibadet olarak gecenin bir kısmında tebeccüd için uyan. Böylece Rabbin seni makam-ı mahmûda ulaştıracaktır*” (el-İsra 17/79) âyetini okuyarak Hz. Ali’nin yanına geldi ve “Ey Ali! Rabbin bana ümmetinden tevhid ehline şefaathakını verdi. Ancak sana ve senin evladına karşı duranları da bundan mahrum etti”, demiştir.⁵⁸

Naklettiği bu rivâyet, İmâmiyye tefsirlerinde ve müellifin diğer eserlerinde yer almamakla birlikte makâm-ı mahmûd’un şefaathakı manasına geldiğini tefsirinde ifade etmektedir.⁵⁹

Müellif, “*Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, ancak günahınızı gidermek ve sizi tertemiz kılmak ister*” (el-Ahzâb 33/33) âyetini kullandığı bir rivâyeti de Ümmü Seleme’den nakletmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, Ümmü Seleme’nin evinde olduğu bir sırada Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’i çağırarak ve ardından da Cebrâîl gelmişti. Bu esnada Hz. Peygamber onlara Fedek kumaşından elbisesini uzatarak,

‘Allah’ım onlar benim Ehl-i beytimdir. Onlardan günahı gider ve onları tertemiz kıl’, dedi. Cebrâîl’in, ‘Ben de sizdenim ey Muhammed’, demesi üzerine Hz. Peygamber, ‘Sen de bizdensin’, dedi. Ümmü Seleme ‘Ey Allah’ın Elçisi! Ben de Ehl-i beyttenim ve onlarla beraber olmak için geldim’ deyince Peygamber, ‘Ey Ümmü Seleme! Bulduğun yerde kal. Sen hayır üzeresin ve Peygamber’in hanımlarındansın’, dedi. Akabinde Cebrâîl, Peygamber’e, ‘Ey Muhammed! Sen, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin hakkında ‘Ey

⁵⁶ Tûsî, *Tibyân*, 2/517-518.

⁵⁷ Ebü’n-Nasr Muhammed b. Mesud Ayyâşî, *Kitâbü’l-Tefsîr*, thk. Haşim Resuli Muhallati (Tahran: Çâphâne-i İlmiyye, 1380), 1/183.

⁵⁸ Tûsî, *el-Emâlî*, 455.

⁵⁹ Tûsî, *Tibyân*, 6/512.

Ehl-i Beyt! Allah sizden, ancak günahınızı gidermek ve sizi tertemiz kılmak ister” (el-Ahzâb 33/33) âyetini oku” dediğini rivâyet etmektedir.⁶⁰

Yukarıda anlatılan durum, *Emâlî*’de dokuz defa geçmekte⁶¹ ve çoğunlukla bu nüzul sebebi zikredilmektedir. Aynı zamanda ilgili rivâyet müellifin tefsirinde yer aldığı gibi⁶², farklı Sünnî ve diğer bazı Şîî tefsir ve hadis kaynaklarında⁶³ da yer almaktadır. Ancak hem *Emâlî*’de hem de diğer kaynaklarda rivâyet farklı kelimelerle ifade edilmiştir.

Bu bağlamda yer vereceğimiz son örnek mezhebin fikhî bakış açısını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Tûsî, Ebû Hafs es-Sâîğ’den naklettiği rivâyette göre Cafer Sâdık, cemaatle namaz esnasında besmeleyi açıktan okumuştur.⁶⁴ Burada bismelinin okunması ile ilgili mezhebin görüşünü⁶⁵ yansıtan bir rivâyeti naklettiğini görmekteyiz. Bismelinin, Fâtiha Sûresi’nden bir âyet sayılması ve namazlarda açıktan/cehrî okunması yönündeki mezheb görüşünün vurgulandığı açıktır.

1.4. Havâssu’l-Kur’ân’a Yer Verme

Kur’an’dan bazı kelime, âyet ve sûrelerin belli bir tertibe göre okunması veya yazılması halinde niyet ve maksada uygun sonuçlar veren tesir ve özelliklerinden bahseden bir disiplini ve bunun literatürünü ifade eder.⁶⁶ Tûsî, eserinde bu amaca binaen sekiz âyet hakkında açıklamada bulunmuş olup, bu rivâyetlerin hepsini imamlardan nakletmiştir. Bu nakillerde bir âyet, âyet grubu veya bir sûrenin kullanıldığını görmekteyiz.

Örneğin, Ali b. Ömer el-Attâr diyor ki:

“Bir salı günü on birinci imam Hasan el-Askerî’nin babası onuncu imam Muhammed Cevâd’ın huzuruna girdim. O da bana ‘Dün seni göremedim’, dedi. ‘Pazartesi günleri dışarı çıkmaktan hoşlanmam’,

⁶⁰ Tûsî, *el-Emâlî*, 368.

⁶¹ Tûsî, *el-Emâlî*, 89, 248, 251, 263, 368, 549, 565, 599, 608.

⁶² Tûsî, *Tibyân*, 8/339.

⁶³ Tirmizî, *Sünen*, “Menakıb”, 30; Taberi, *Câmiü’l-beyân*, 19/105; Küleyni, *el-Kaîfî*, 1/287.

⁶⁴ Tûsî, *el-Emâlî*, 273.

⁶⁵ Küleyni, *el-Kaîfî*, 3/312; Şeyh Saduk, *Men la yahdurühü’l-fakih*, 1/308.

⁶⁶ Muhammed Eroğlu, "Havâssü’l-Kur’ân", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/havassul-kuran> (31.10.2019).

deyince bana ‘Ey Ali! Her kim Allah’ın, kendisini pazartesi gününün şerrinden korumasını isterse sabah namazının ilk rekâtında İnsan Sûresi’nin başından on birinci âyetine kadar olan bölümünü okusun’ dedi”.⁶⁷

Bu rivâyet, *Emâli* ve onu kaynak alan Şîî eserler dışında Tûsî’nin tefsirinde geçmemekte; hiçbir Şîî ve Sünnî tefsir ve hadis kaynağında yer almamaktadır.

Konuyla ilgili bir başka örnekte tek bir âyetin kullanıldığı rivâyeti Kâtib Ali b. Muhammed es-Saymerî’den aktardığını görmekteyiz. Buna göre es-Saymerî,

“Kâtib Cafer b. Mahmûd’un kızıyla evlendim. Onu çok seviyordum ancak çocuğum olmuyordu. Bunun üzerine Ali er-Rızâ’ya gelerek durumumu anlattım. Ali er-Rızâ gülümsedi ve bana firuze taşından bir yüzük almamı ve üzerine “*Rabbim! Beni tek başıma/ evlatsız bırakma! Sen varislerin en hayırlısısın*” (el-Enbiyâ 21/89) âyetini yazmamı söyledi. Ben de bunu yaptım ve yaklaşık bir yıl sonra bir erkek evlada sahip oldum”⁶⁸ demektedir.

Tûsî, tefsirinde, herhangi bir kaynak göstermeden, âyetin çocuk talep etmede duâ mahiyetinde kullanıldığına değinmektedir.⁶⁹ Yukarıdaki rivâyette yer alan ravî ve kaynak farklı olmakla birlikte, Şîî hadis kaynaklarında benzer rivâyetler bulunmaktadır.⁷⁰

Âyetü'l-kürsî’nin⁷¹ ve Haşr Sûresi son âyetlerinin⁷² fazileti hakkında pek çok rivâyet bulunmaktadır. Tûsî, bu âyetlerin faziletini naklettiği bir rivâyette yer vermiştir. Buna göre, adını zikretmediği bir adam Cafer Sâdık’a gelerek durumunu şöyle diyerek arz etti:

⁶⁷ Tûsî, *el-Emâli*, 224.

⁶⁸ Tûsî, *el-Emâli*, 49.

⁶⁹ Tûsî, *Tibyân*, 7/275.

⁷⁰ Küleyni, *el-Kaşı*, 3:482.

⁷¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Fezâilü'l-Kur’ân", 2; Mustafa Çetin, "Âyetü'l-Kürsi", TDV İslam Ansiklopedisi, [https://islamansiklopedisi.org.tr/ayetul-kursi\(07.11.2019\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/ayetul-kursi(07.11.2019)).

⁷² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud-Adil Mürşid (Müessesetü'r-Risale, 2001), 33/421.

“Efendim! Size şikâyetim şu ki, yüklü miktarda borcum var ve bölgenin yöneticisi zulmediyor. Bana öyle bir dua öğretin ki, onu ganimet bileyim, onunla borcumu ödeyeyim ve yöneticinin zulmüne karşı onunla mücadele edeyim”, dedi. Bunun üzerine Cafer Sâdık ona şunu tavsiye etti: ‘Gece olunca iki rekât namaz kıl. İlk rekâtında Fâtiha ve Âyetü'l-kürsî, ikinci rekâtında da Fâtiha ve Haşr Sûresi'nin son dört âyetini oku. Sonra Mushafı al başının üzerine koy ve on kez ‘bu Kur’ân ve Peygamberinin hakkı için, bu Kur’an’ın içinde methettiğin bütün müminlerin hakkı için ve onların üzerinde bulunan senin hakkın için, senin hakkını senden başka kimse bilemez’ de. Sonra da onar defa ‘Ey Muhammed! Ey Ali! Ey Hasan! Ey Hüseyin! Ey Ali b. Hüseyin! Ey Muhammed b. Ali! Ey Cafer b. Muhammed! Ey Mûsâ b. Cafer! Ey Ali b. Mûsâ! Ey Muhammed b. Ali! Ey Ali b. Muhammed! Ey Hasan b. Ali! ve son olarak on defa Ya Huccet!’ diyerek Allah’tan istediğini iste’, dedi. Adam çıktı gitti ve bir süre sonra borcunu ödemiş, yöneticiyle arasını düzeltmiş ve servet kazanmış olarak geri döndü”.⁷³

Rivâyetin bu versiyonu sadece *Emâlî* ve onu kaynak alan eserlerde bulunmaktadır. Ancak farklı sened ve metinlerle ‘İmamlar’ kaynak gösterilerek bazı eserlerde yer almıştır.⁷⁴ Bu hadis metninde kaynak kişi olan Cafer Sâdık’ın kendisinden önceki imamları sırasıyla zikretmesi ne kadar normal ise kendisinden sonra gelecek altı imamı ismen ve kronolojik bir sırayla vermesi de naklin sıhhati açısından o derece düşündürücüdür.

1.5. Âyet ve Hadislerin Yine Âyet ve Hadislerle Tefsiri

Âyetlerin yine âyet ve hadislerle açıklanması tefsirin ana unsurlarındandır. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in Kur’ân âyetlerini çeşitli vesilelerle açıkladığını muhtelif hadis kaynaklarında yer alan ve Resûlullah’a ulaşan rivâyetlerde görmek mümkündür. *Emâlî* tarzı eserler de genelde nakil üslûbuyla ortaya konulduğu için âyet ve hadisler sıklıkla kullanılmışlardır. Bu başlığa uygun olarak Tûsî’nin on iki rivâyette on

⁷³ Tûsî, *el-Emâlî*, 292.

⁷⁴ Kutbüddin Ebü'l-Hasan Sâid b. Hibetullah er-Ravendî, *De ‘avâtü’r-Râvendî*, Komisyon (Kum: Müessesesi-i Al-i Beyt, 1407), 57-59.

âyetin yorumuna; sekiz rivâyette de hadisi açıklamak üzere âyet kullandığına şahit oluyoruz.

Kevser Sûresi birinci âyeti bağlamında İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre “*Muhakkak ki, Biz sana keveseri verdik*” (el-Kevser 108/1) âyeti indiğinde Hz. Ali, Hz. Peygamber'e “keveser”in ne olduğunu sorduğunda cevaben;

‘O bana Allah’ın ikram ettiği bir nehirdir’, demiştir. Hz. Ali, ‘Bu ne yüce bir nehirdir! Onu bize anlatsana ey Allah'ın elçisi!’, deyince, Hz. Peygamber de, ‘Kevser, Allah’ın arşının altında akan, suyu süttten beyaz, baldan tatlı, kaymaktan daha sütlü; taşları zeberced, yakut ve mercan, otları zaferân; toprağı misk kokulu; kaynağı Allah’ın arşının altında bulunan bir nehirdir’, buyurup elini Hz. Ali’nin göğsüne vurarak, ‘Ey Ali! Bu nehir benim ve senin içindir. Ayrıca senden sonra gelenler içerisinde seni sevenler içindir.’

demiş ve tahsis etmiştir.⁷⁵

Tûsî, Tefsirinde âyetin tefsiriyle ilgili olarak Hz. Aişe'den nakille “keveser”in, iki yakası inci ve yakuttan oluşan nehir olduğunu⁷⁶ nakletmenin ötesinde başka bir açıklamada bulunmamıştır. “Kevser”i tasvir eden rivâyetler hadis ve tefsir kaynaklarında yer almakla birlikte, rivâyetlerin kaynağı olarak çoğunlukla Abdullah b. Ömer’in adı zikredilmektedir. Ayrıca *Emâlî*’deki metinde geçen Hz. Ali ile ilgili bu tahsis sözü geçen rivâyetlerde yer almamaktadır.⁷⁷

İsnadı, Cafer Sâdık ve diğer imamlar yoluyla Hz. Ali’ye ve Hz. Peygamber’e ulaşan bir başka rivâyette “*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlara acıklı bir azabı müjdele!*” (et-Tevbe 9/34) âyeti hakkında Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Zekâtı verilen mal yedi kat yerin

⁷⁵ Tûsî, *el-Emâlî*, 69.

⁷⁶ Tûsî, *Tibyân*, 10/418.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/495; Buhârî, *Sabîhü'l-Buhârî*, “Tefsir”, 363; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, *Sünenü İbn Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Daru İhyai'l-Kütübi'l-'Arabî, y.y.), “Zühd”, 39; Tirmizî, *Sünen*, “Tefsir”, 89; Taberi, *Câmiü'l-beyân*, 24/679.

altında da olsa hazine değildir. Zekâtı verilmeyen mal yerin üstünde dahi olsa hazinedir.”⁷⁸

Hadiste, zekâtı verilmeyen mal için yukarıdaki âyette geçen “kenz/كنز” ifadesi kullanılmaktadır. Yukarıda geçen ifade aynıyla Taberî’de de yer almaktadır.⁷⁹ Tûsî, tefsirinde bu rivâyete yer vermemekte, ancak bu manaya gelen ve Sünnî kaynaklarda⁸⁰ da geçen, İbn Ömer tarikıyla farklı bir metin kullanmaktadır.⁸¹

Ali b. Ebi Talib ve İmamlar tarikıyla naklettiği rivâyette Tûsî, “Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir pabaya satanların âhirette bir nasibi yoktur; Allâh kıyâmet günü onlara konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları arındırmayacaktır. Onlar için acıklı bir azâb vardır” (Al-i İmran 3/77) âyetine yer vermiş ve açıklama bâbından Resûlullah’ın, ‘Cennet, ehl-i beytime zulmedenlere, onlarla savaşanlara ve onlara karşı çıkıp sövenlere haram kılınmıştır’ dediğini nakletmiş ardında da yukarıdaki âyetin “Onların âhirette bir nasibi yoktur; Allâh kıyâmet günü onlara konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları arındırmayacaktır. Onlar için acıklı bir azâb vardır” bölümünü zikretmiştir.⁸²

Tûsî’nin imamlar vasıtasıyla naklettiği bu rivâyet, İmam Rızâ’ya nisbet edilen *Sahîfê*’de yer almaktadır.⁸³ Bununla birlikte ne tefsirinde ne de Sünnî kaynaklarda bu rivâyete rastlanmamaktadır.

Tûsî, âyetlerin hadisle tefsiri bağlamında ele alabileceğimiz pek çok örneğe yer vermektedir. Bunlardan biri ise onun Ebû Hureyre kanalıyla naklettiği rivâyettir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle demiştir:

“Sizden önceki ümmetlerin gittikleri yolda siz de arşın arşın, karış karış, kulaç kulaç gideceksiniz. Öyle ki, onlardan herhangi bir kimse bir keler deliğine dahi girecek olsa, şüphesiz siz de oraya gireceksiniz.” Bunu rivâyet eden Ebû Hureyre, “Dilerseniz ‘Siz de

⁷⁸ Tûsî, *el-Emâlî*, 519.

⁷⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 11/426.

⁸⁰ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, “Zekat”, 4; İbn Mace, *Sünen*, “Zekat”, 3.

⁸¹ Tûsî, *Tibyân*, 5/211.

⁸² Tûsî, *el-Emâlî*, 164.

⁸³ Ebü'l-Hasan Ali b. Musa b. Cafer Ali er-Rıza, *Sahîfetü'r-rıza*, Muhammed Mehdi Necef (Meşhed: Kongre-i Cihanî-i İmam Rıza, 1406), 49.

kendinizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idi. Malları ve evlatları da daha çoktu. Onlar nasibleri kadar faydalandılar.' (et-Tevbe 9/69) âyetini okuyun', demiş ve buradaki 'pay/خلاق'dan kastın din olduğunu aktarmıştır. Ardından '*Sizden öncekiler kendi nasibleri kadar faydalandıkları gibi, siz de nasibiniz kadar faydalandınız*' (et-Tevbe 9/69) âyetinin sonuna kadar okudu. Oradakiler, "Ey Allah'ın Peygamberi! Yahudi ve Hıristiyanların yaptıklarını mı yapacağız?" diye sual edince Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Zaten insan dediğin onlardan başka kimdir ki".⁸⁴

Tûsî, naklettiği bu rivâyetin ilk yarısında yer alan Peygamberimizin sözüne yine Ebû Hureyre kanalıyla tefsirinde yer vermiştir. Ancak burada Ebû Hureyre'nin yukarıdaki kelime açıklamalarına ve diğer yarısındaki ifadelerle değinmemektedir.⁸⁵ Ancak Tûsî'nin naklettiği bu rivâyetin tamamı Sünnî hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁸⁶

Tûsî, Hz. Peygamber'in "*Allah, inananlara bu dünya hayatında ve ahirette sağlam bir sözle sebat verir*" (İbrâhîm 14/27) âyetinde geçen "*بِئْتِ الْأَخِرَةِ*" ifadesini "Ölümler kabirde sorguya çekilirken" şeklinde tefsir ettiğini nakletmektedir.⁸⁷

Yukarıdaki rivâyette olduğu gibi burada da ravî, imamlardan biri değil, sahâbeden Berâ b. 'Âzib'dir. Tûsî, tefsirinde aynı rivâyeti kullanmıştır.⁸⁸ Bu rivâyet aynı âyetin tefsiri bağlamında farklı lafızlarla Sünnî hadis kaynaklarında da yer almaktadır.⁸⁹

Tûsî, yedinci imam Mûsâ Kâzım'ın torunu Mûsâ b. İsmail kanalıyla imamların rivâyet zincirini oluşturduğu senette Hz. Ali'den Hz. Peygamberin "*İhsanın karşılığı sadece ihsandır*" (er-Rahmân 55/60) âyeti

⁸⁴ Tûsî, *el-Emâlî*, 267.

⁸⁵ Tûsî, *Tibyan*, 5/255.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/322.

⁸⁷ Tûsî, *el-Emâlî*, 377.

⁸⁸ Tûsî, *Tibyan*, 6/293.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/435; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sabîh* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1954), "Cennet", 17.

hakkında “Muhakkak ki Allah şöyle buyurmuştur: “Kendisine tevhid nimeti bahşettiğim kişinin alacağı karşılık ancak cennettir.” dediğini nakletmiştir.⁹⁰

Tûsî, tefsirinde yukarıdaki rivâyete değinmemiştir. Bununla birlikte Sünnî ve Şîî kaynaklar ‘ihşan’ kelimesini bazen aynıyla tevhid olarak bazen de İslam veya marifet olarak nakletmişlerdir.⁹¹

1.6. Görüşlerine Delil Getirme

Kur’ân-ı Kerîm, gerek şahısların gerekse mezheplerin görüşlerini doğrulatma ve doğruluğunu hem muhataplarına hem de muarızlarına ispat etmede kullanılan temel bir dayanaktır ya da öyle olmalıdır. Tûsî, *Emâlî*’sinde (bu doğrultuda) on beş âyeti dokuz rivâyette kullanmıştır. Söz konusu rivâyetlerin çoğunluğuna imamlar kaynaklık etmektedir.

Ebû İshâk el-Hemedânî’nin naklettiğine göre Hz. Ali, Muhammed b. Ebî Bekir’i Mısır valisi olarak tayin etmiş, kendisine verdiği mektubu Mısır halkına okumasını ve buna uygun hareket etmesini emretmişti. Söz konusu mektupta Hz. Ali, konuşmasını destekleyici âyetleri sıraladığı uzunca rivâyetin bir bölümü şöyledir:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Bu mektup Allah’ın kulu, Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Talib’den Mısır halkına ve Muhammed b. Ebî Bekr’e gönderilmiştir. Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a hamd ederim. İmdi sorumlu olduğunuz hususlarda Allah’tan sakınmanızı tavsiye ederim ki, dönüşünüz O’nadır. Muhakkak ki Allah, *‘Her nefis işlediğine karşılık/ rebindir’* (el-Müddessir/38); *‘Allah sizleri kendisinden sakınmanız hususunda uyarır. Dönüş yalnızca Allah’adır’* (Âl-i İmrân/28); *‘Rabbine yemin olsun ki onların hepsine, yaptıklarını muhakkak soracağız’* (el-Hicr/92-93), buyurmaktadır.

⁹⁰ Tûsî, *el-Emâlî*, 430.

⁹¹ Taberi, *Câmiü'l-beyân*, 22/252; Ebû Cafer Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh, *İlelî's-şerai'* (Necf: Mektebetü Hayderiyye, 1386), 1/247; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhaki, *Şuabü'l-iman*, thk. Abdülhamid Hamid (Bombay: Dârü's-Selefiyye, 2003), 2/22.

Ey Allah'ın kulları! Biliniz ki Allah sizin, işlediğiniz büyük-küçük günahların hesabını soracaktır. Eğer azâb ederse en zalim olan biziz, ve yine affederse de O merhametlilerin en merhametlisidir.

Ey Allah'ın kulları! Kulun bağışlanma ve merhamete en yakın olduğu zaman Allah'a taat üzere amel ettiği ve samimi bir şekilde tevbe ettiği zamandır. Size Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim. Zira hayır onda toplanır, onun dışında bir şeyde hayır yoktur. Dünya ve ahiret namına her türlü hayır onunla elde edilir. Nitekim Allah "*Allah'tan gereği gibi sakınanlara, 'Rabbimiz ne indirdi?', denildiğinde, 'Hayır indirdi.'* derler. Bu dünyada güzel işler yapanlara güzel bir ödül vardır. Oysaki Ahiret yurdu, her şeyden daha hayırlıdır. *Takvâ sahiplerinin yurdu ne güzeldir*" (en-Nahl 16/30) buyuruyor.⁹²

Söz konusu mektup Taberî'nin *Târîh*'inde yer almaktadır. Ancak içerik ve hacim olarak farklılık arz eden metinde âyetlere yer verilmemektedir.⁹³ *Emâlî*'de yer alan metin ise yaklaşık altı sayfadan ibaret olup on dört âyeti içermektedir.

Cafer Sâdık'tan naklettiği rivâyete göre Tûsî, kıyamet günü Allah'ın Şî'a'nın hesabı için imamları görevlendireceğini, bunun imamların ve dolayısıyla da Şî'a'nın hakkı olduğunu belirttikten sonra Cafer Sâdık'ın "*Muhakkak ki onların dönüşü bizçedir. Ve onları hesaba çekmek de bizim işimizdir.*" (el-Ğâşîye 88/25-26) âyetini okuduğunu ifade eder.⁹⁴

Tûsî, bu âyetin tefsiri bağlamında naklettiği rivâyete tefsirinde yer vermemiştir. Ancak rivâyet bu şekliyle ilk dönem Şîî tefsirlerden Furât el-Kûfî'nin (ö. 310/922) eserinde de yer almaktadır.⁹⁵

1.7. Esbabu'n-Nüzûl'e Değinme

Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasına katkı sunan unsurlardan biri de âyetlerin iniş sebepleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Âyetlerin doğru bir

⁹² Mektubun tam metni için bk. Tûsî, *el-Emâlî*, 26.

⁹³ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Tarihü't-Taberî* (Beyrut: Daru't-Turas, 1387), 4/556.

⁹⁴ Tûsî, *el-Emâlî*, 406.

⁹⁵ Ebü'l-Kâsım Furat b. İbrâhim Furat el-Kufî, *Tefsiru Furat el-Kufî*, thk. Muhammed Kâzım Mahmudî (Tahran: İntişarat-ı Vezaret-i İrşad-ı İslamî, 1410), 552.

şekilde yorumlanması -eğer varsa- nüzûl sebebinin bilmekten geçer. Tûsî, hem tefsirinde hem de *Emâlî*'sinde bu yöntemden istifade etmiştir. Bu esnada, kaynaklarda bulabileceğimiz sahih rivâyetlere yer verdiği gibi, mezhebî ön kabullerini destekleyecek rivâyetlere de yer vermektedir. Tûsî, bu eserinde otuz bir âyet için sebep-i nüzûl rivâyeti kullanmıştır.

Tûsî, *Emâlî*'sinde aktardığı rivâyetlerin çoğunda Şîî râvîleri ve mezhebî kabullerini ön plana çıkarmıştır. Tefsirinde ise Şîî kaynakları kullandığı gibi Sünnî kaynaklarda yer alan râvîlere de yer vermektedir. Örneğin “*İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın rızasını kazanmak uğruna kendisini feda eder. Muhakkak ki Allah, kullarına karşı şefkatlidir*” (Bakara 2/207) âyetinde râvî olarak Enes b. Mâlik yer almaktadır. Rivâyete göre Hz. Peygamber, hicret esnasında, yanında Hz. Ebû Bekir ile mağaraya yöneldiği vakit Hz. Ali'ye yatağına girmesini ve hırkasına bürünmesini emretmişti. Bu emre uyan Ali, kendini ölüme hazırlamış bir şekilde yatağa yattı. Kureyş'in çeşitli kabilelerine mensup kişiler, Hz. Peygamber'i öldürme arzusuyla geldiler. Onun Hz. Muhammed olduğundan şüpheleri olmaksızın kılıçlarını çektiler ve “ölümün acısını tatması ve kılıçların onun canını alacağını anlaması için onu uyandırdın” dediler. Uyandırdıkları kişinin Ali olduğunu gördüklerinde onu bırakıp Hz. Peygamber'i aramak için dağıldılar. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.⁹⁶

Âyette yer alan (من) ism-i mevsulü mübhem bir edattır. Dolayısıyla bu kapalılığı gidermek için çeşitli yorumlar yapılmıştır. Tûsî, *Emâlî*'sinde kastedilen kişinin Hz. Ali olduğunu söylerken tefsirinde öncelikle Ebû Zer ve Süheyb b. Sinân olduğunu, sonrasında ise Muhammed Bâkır kanalıyla bu kişinin Hz. Ali olabileceğini ileri sürer.⁹⁷ İlk dönem Şîî müfessirlerden Ebû Hamza es-Sümâlî (ö. 148/765) ve Furât el-Kûfî'nin tefsirlerinde

⁹⁶ Tûsî, *el-Emâlî*, 447.

⁹⁷ Tûsî, *Tibyân*, 2/183.

sadece Hz. Ali ismine yer verilirken⁹⁸ Sünnî tefsirlerde ise Muhacir ve Ensar, Ebû Zer ve Süheyb b. Sinân isimleri ön plana çıkmaktadır.⁹⁹

Tûsî'nin İbn İshâk vasıtasıyla Sa'îd b. Meynâ'dan aktardığına göre, Utbe b. Rebî'a, Ümeyye b. Halef, Velîd b. Muğîre ve Âs b. Sa'îd gibi bir grup müşrik, İslâm davetine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Bir gün Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Muhammed! Gel bizim tapıklarımıza tap, biz de senin tapıklarınıza tapalım ve yolumuzu birleştirelim. Eğer bizim yolumuz doğruysa sen de o yoldan payını alırsın, şâyet senin yolun doğruysa biz de ondan payımızı alırız" demeleri üzerine Kâfirûn Sûresi nâzil oldu. Sonrasında Übey b. Halef, kurumuş bir kemiği eline alarak ufalayıp savurarak, "Sen bütün bunları gördükten sonra Rabbinin bunu tekrar yaratacağını mı iddia ediyorsun" dedi ve Yâsîn Sûresi'nin son altı âyeti indi.¹⁰⁰

İki farklı âyetin birleştirilerek tek bir rivâyet haline getirildiği bu örnekte Tûsî, bu bilgileri tefsirinde de kullanmıştır.¹⁰¹ Aynı zamanda bu rivâyette nakledilen konu ve şahıslar Sünnî kaynaklarda da aynıyla yer almaktadır.¹⁰²

Yukarıdaki örnek rivâyetlerin aksine burada, Tûsî'nin kaynaklarda yer almayan, mezhebî düşüncelerini yansıtan bir nakilde bulunduğu görülmektedir. Nitekim aktardığı bir rivâyete göre Cafer Sâdık'a "Nefes nefese koşanlara yemin olsun ki" (el-Âdiyât 100/1) âyeti sorulduğunda şunları anlattı: "Hz. Peygamber, Ömer b. Hattâb'ı seriyeye için göndermişti. Mağlup olarak dönünce o, emrindekileri, emrindekiler de onu korkaklıkla

⁹⁸ Ebû Hamza Sabit b. Dinar es-Sümalî, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim*, thk. Abdürrezzâk Muhammed Hüseyin Hırzuddin (Beyrut: Dârü'l-Müfid, 2000), 117; Furat el-Kufî, *Tefsiru Furat el-Kufî*, 65.

⁹⁹ Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhate (Beyrut: Daru İhyai't-Turas, 1423), 1/179; Taberi, *Câmiü'l-beyân*, 3/591.

¹⁰⁰ Tûsî, *el-Emâlî*, 19-20.

¹⁰¹ Tûsî, *Tibyân*, 10/420; 8/478.

¹⁰² Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, 4/887; 3/586; Taberi, *Câmiü'l-beyân*, 24/703; 19/485; Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi el-Vahidi, *Esbâbu nüzzâli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyuni Zaglul (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 496;379.

itham etti. Ömer, Hz. Peygamber'e durumu iletince Hz. Peygamber, Ali b. Ebî Talib'e dönerek, 'Seriyyenin komutanı sensin. Muhacir ve Ensar'dan dilediğini asker olarak al. Gündüz gizlen, gece yürü. Kimse seni farketmesin', dedi ve onu gönderdi. Ali b. Ebî Talib, Peygamber'in emrettiklerini yaparak seferini düzenledi. Sabah vaktinde bir baskın verdi. Bu olay üzerine 'Âdiyât Sûresi nazil oldu.'¹⁰³

Tûsî'nin naklettiği bu rivâyette yer alan kişi ve yer bilgileri kendisinden sonraki dönem bazı Şii tefsirlerde¹⁰⁴ yer almakla birlikte, tefsirindeki sebab-i nüzûl rivâyeti ile farklılık arz etmektedir. Tefsirinde seriyye komutanı olarak Münzir b. Amr el-Ensârî, yer olarak da Kinâne kabîlesi geçmekte¹⁰⁵, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den söz edilmemektedir.¹⁰⁶ Rivâyetin bu şekli, aynıyla ilk dönem tefsirlerinde de geçmektedir.¹⁰⁷

Bu ve buna benzer rivâyetlerde Bağdat'ta yazılmış olan tefsirinin aksine içe dönük motivasyon sağlama amacına yönelik açıklamalara yer verildiğini; Hz. Ali ve diğer imamların rivâyetlerde yüceltildiğini, buna karşın mezhep tarafından hüsn-ü kabul görmeyen kişilerin de değersizleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Sonuç

İmâmiyye'nin bir dönem önderliğini yapmış olan Tûsî, birçok eserin yanında Emâlî türü bir eserin de sahibidir. Emâlî, imlâ (veya ümliye) kelimesinin çoğul hâlidir. Bu tür eserlerin farklı alanlarda yazdırıldığı görülmektedir. Tûsî'nin bu eseri ise hadis alanında olmakla birlikte pek çok âyeti içermekte; bu âyetler farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır.

Tûsî, bu eseri, farklı görüşler olmakla birlikte, hayatının son dönemlerini geçirdiği Necef'te, Şii topluma hitap edecek tarzda yazdırmıştır. Bu doğrultuda rivâyetlerin büyük bir çoğunluğunun Hz.

¹⁰³ Tûsî, *el-Emâlî*, 407.

¹⁰⁴ Seyyid Haşim Bahrânî, *el-Burhan fî tefsiri'l-Kur'an* (Tahran: Bünyad-ı Bi'set, 1416), 5/736.

¹⁰⁵ Aynı bilgiler için bk. Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nisaburi es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. İmam Ebû Muhammed b. Aşûr (Beyrut: Daru İhya-i't-Türasi'l-'Arabi, 2002), 10/269.

¹⁰⁶ Tûsî, *Tibyân*, 10: /398.

¹⁰⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiri Mukatil b. Süleyman*, 4/801.

Ali'nin faziletleri; diğerlerinin ise Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma, diğer imamlar, Asr-ı saadetteki bazı şahsiyetler hakkında olduğu görülmektedir. Rivâyetlerin kaynak kişilerine bakıldığında en başta imamlar gelmekte; bunun yanında İbn Mesûd, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Câbir b. Abdullah, İbn Abbâs, Enes b. Mâlik, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Huzeyfe el-Yemân, Ümmü Seleme Hz. Âişe gibi sahabîlerden nakilde bulunduğu görülmektedir.

Tûsî, *Emâli* adlı eserinde naklettiği rivâyetlerle âyetler arasında çeşitli yönlerden bağlar kurmuş, bu esnada mezhebî görüşüne uygun bir şekilde âyetleri kullanmıştır. Tûsî, âyetlere konuşmasını destekleme, sebebi nüzul bilgisi verme, âyeti tefsir etme, mezhebî görüşünü destekleme vb. amaçlarla yer vermektedir.

Müellif, naklettiği rivâyetlerde konuşmasını destekleme amacıyla, çoğunlukla tek âyet kullanmış, bazen de birkaç âyete yer vermiştir. Âyet tefsiri konusunda da Tûsî, kelime açıklamaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu başlık altında dikkat çeken husus, onun yorumlarında mezhebî bakış açısını öne çıkarmayıp genel tefsir geleneğine uygun açıklamalarda bulunmasıdır.

Tûsî, özellikle mezhebî kimliği canlı tutmak amacıyla naklettiği bazı rivâyetlerde yer verdiği âyetleri bu doğrultuda yorumlamıştır. Bu çerçevede yer alan rivâyetler ve âyetlerin yorumları genelde Hz. Ali ve Ehl-i beyt hakkındadır.

Kur'ân tefsirinde yararlanılan en önemli metodlardan olan âyetin âyet ve hadislerle açıklanması usulünden bu eserde de örnekler görmekteyiz. Diğer konuların aksine burada, naklettiği rivâyetlerde Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer vb. sahabîler de kaynak kişi olarak kullanılmaktadır.

Âyetlerin iniş sebeplerini konu edinen rivâyetlerde Tûsî, tefsirinde yer alan bilgilere uyumluluk arz eden izahlara *Emâli* sinde yer verdiği gibi, tamamen mezhebî bakış açısıyla rivâyetler naklettiği de olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâvud-Adil Mürşid. Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Akhtar, Waheed. *The Early İmamîyyah Shi'ite Thinkers*. New Delhi: Ashish Publishing House, 1988.
- Akoğlu, Muharrem. "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine". *Bilimname*. 17 (y.y.): 123-138.
- Ali er-Rıza, Ebü'l-Hasan Ali b. Musa b. Cafer. *Sahîfetü'r-rıza*. Muhammed Mehdi Necef. Meşhed: Kongre-i Cihanî-i İmam Rıza, 1406.
- 'Ayyaşî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mesud. *Kitâbü't-Tefsîr*. Thk. Haşim Resuli Muhallati. Tahran: Çâphâne-i İlmiyye, 1380.
- Azimli, Mehmet. "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şî Hanedan: Büveyhîler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 19-32.
- Bahranî, Şeyh Yusuf. *Lü'lüetu'l-Bahreyn fi'l-icazat ve teracimi ehli'l-hadis*. Necef, 1966.
- Bahranî, Seyyid Haşim. *el-Burhan fi tefsiri'l-Kur'an*. Tahran: Bünyad-ı Bi'set, 1416.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabü'l-ıman*. Thk. Abdülhamid Hamid. Bombay: Dârü's-Selefiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîbü'l-Buhârî*. Thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Dımaşk: Daru Tavkı'n-Necât, 1422.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şîa'da Usulîğîn Doğuşu ve Şeyh Müfîd*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Cafer, Hudayyar. *eş-Şeyb et-Tûsî müfessiren*. Kum: Mektebetü'l-İ'lami'l-İslamî, 1958.
- Cevheri, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sıbah tacü'l-luga ve sıbahi'l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdülgafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlm, 1987.
- Furat el-Kufî, Ebü'l-Kâsım Furat b. İbrâhîm. *Tefsiru Furat el-Kufî*. Thk. Muhammed Kâzım Mahmudî. Tahran: İntişarat-ı Vezaret-i İrşad-

ı İslamî, 1410.

- Habibov, Aslan. “İlk dönem Şiî tefsirinin kaynakları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010): 191-219.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman b. Amr Ferahidi. *Kitâbü'l-ayn*. Thk. Mehdi el-Mahzumi & İbrahim es-Samerrai. Daru Mektebetü'l-Hilal, y.y.
- Haydar, Esed. *el-İmam es-Sadık ve'l-mezahibu'l-erba'a*. Meşhed, 1985.
- Hür el-Amili, Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgari. *Tafsilu vesaili's-Şia ila tahsili mesaili's-şeria*. Komisyon. Kum: Müessese-i Al-i Beyt, 1409.
- İbn Babeveyh, Ebû Cafer Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüseyin. *İlelü's-şerai'*. Necef: Mektebetü Hayderiyye, 1386.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri. *Cemheretü'l-luga*. Thk. Remzi Münir Balbekî. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *Müsnedu İbn Ebi Şeybe*. Thk. Adil b. Yusuf el-'Azazi, Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Riyad: Daru'l-Vatan, 1997.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar. *Siretu İbn İshak*. Thk.Süheyl Zekkar. Beyrut: Daru'l-fıkr, 1978.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. *Sünenu İbn Mace*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Daru İhyai'l-Kütübi'l-'Arabî, y.y.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fi't-tarib*. Beyrut, 1979.
- Karahan, Abdülkadir. “Tûsî”. *İslam Ansiklopedisi*. 12/2: 130-132. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, 1988.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-ẓunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
- Kufi, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali en-Necaşi el-Esedi. *Ricalü'n-Necaşi*. Beyrut: Şirketü'l-İlmiyyi li'l-Matbu'at, 2010.

- Küleyni, Sikatü'l-İslâm Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak. *el-Kafl*. Thk. Ali Ekber Gaffârî. 4. Baskı. Tahran: Daru'l-Kütübî'l-İslamiyye, 1407.
- Kurtuluş, Rıza. "Tûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 431-432. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Mecîd Me'arif & Murtaza Kasımî Hamid. "Şeyh Tûsî ve Kitabı'l-Emâlî". *Minhac* 6/Sonbahar-Kış (1389): 7-23.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî. *Biharü'l-Envar*. Beyrut: Müessesetü't-Tab' ve'n-Neşr, 1410.
- Muhammedî, Kerem Siyâveşi-Cevad. "Emalî nevisî der tarh-ı hadîs-i Şîa". *Fasılname-i ilmî-pejûbeşî Şîa şînasî* 13/1 (2015): 207-224.
- Mukatil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. Thk. Abdullah Mahmûd Şehhate. Beyrut: Daru İhyai't-Turas, 1423.
- Musevî, Abdullah es-Seyyid Hasan es-Seyyid Haşim. *Fadlî'l-ilm ve'l-alim*. Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1990.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sabîh*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasî'l-Arabî, 1954.
- Öz, Mustafa. "Ebû Cafer et-Tûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 433-435. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. "Tûsî, Ebû Ca'fer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 433-434. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Ravendî, Kutbüddin Ebü'l-Hasan Saîd b. Hibetullah. *De'avâtü'r-Râvendî*. Komisyon. Kum: Müessese-i Al-i Beyt, 1407.
- Sa'lebi, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nisaburi. *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*. Thk. İmam Ebû Muhammed b. Aşûr. Beyrut: Daru İhya-i't-Türasî'l-Arabî, 2002.
- Şeyh Saduk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh. *Men la yahdurühü'l-fakih*. 2. Baskı. Kum: Defter-i İntişarat-ı İslami, 1413.
- Sümalî, Ebû Hamza Sabit b. Dinar. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim*. Thk. Abdürrezzâk Muhammed Hüseyin Hırzüddin. Beyrut: Dârü'l-Müfid, 2000.

- Tabatabai, Aliyye Rezadad & Seyyid Kazım. “Kâhşumârî-i Âsâr-ı Şeyh Tûsî”. *Miitalâât-ı İslâmî* 80/2 (1386): 49-73.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Daru Heacr, 2001.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihü't-Taberi*. Beyrut: Daru't-Türas, 1387.
- Tahrani, Muhammed Muhsin Tahrani Aga Büzürg-i. *ez-Zeria ila tasanifi's-Şia*. Kum: İsmailiyân, 1408.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir & Muhammed Fuâd Abdülhakî. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1975.
- Topal, Hüseyin. *Tûsi ve Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2018.
- Tuna, Üzeyir. *İzzüddin b. 'Abdisselâm es-Sülemî (ö. 660/1262) ve "el-Emâli'l-Kur'âniyye" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî. *el-Emâlî*. Thk. Müessesetü'l-Ba'se. Daru's-Sekâfe, y.y.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî. *el-Fibrîst*. Kum: Kitabhane-i Muhakkık Tabatabaî, 1420.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî. *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân*. Thk. ve tsh. Ahmed Habîb Kasîr el-Amilî. Kum: Süleymanzade Matbaası, 1388.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî. *Kitâbü'l-Gaybe*. Thk. Ali Ahmed Nasîh & İbadullah Tahrani. Kum: Müessesetü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1990.
- Vahidi, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi. *Esbâbu nüszûli'l-Kur'ân*. Thk. Kemal Besyuni Zaglul. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.